

József Krupp, *Distanz und Bedeutung. Ovids Metamorphosen und die Frage der Ironie*, Bibliothek der klassischen Altertumswissenschaften 126, Universitätsverlag Winter, Heidelberg, 2009, 200 oldal, 40 €.

Krupp József német nyelvű Ovidius-monográfiája – mely az ELTE Latin Tanszékén tanársegédként oktató szerző Déri Balázs témavezetésével írt, 2008-ban megvédett doktori disszertációjának átdolgozott változata – példamutató vállalkozás eredménye. Önmagában sem mindennapos a hazai klasszika-filológia berkeiben, hogy egy fiatal kutató első könyv terjedelmű munkája rögtön egy vezető külföldi kiadónál jelenjen meg, de különösen imponáló az a magától értetődőség, amellyel K. J. a nemzetközi klasszika-filológiai kutatást tekintni saját közegének. Minden, a szakirodalomban felmerülő állítást érdeme szerint vizsgál meg, és fogad, avagy vet el – tekintet nélkül nemzetiségre, tudományos irányzatra vagy éppen értekezői stílusra. (No, talán ez utóbbit némiképp mégis tekintetbe veszi: a szerzőt láthatólag irritálja az – elsősorban angolszász – Ovidius-filológia körében dívó „frivol” hang, mely nyilvánvalóan az értelmezett szöveg hatásának tudható be: Ovidius tudós olvasói hajlamosak időnként Ovidius hangján megszólalni, s ez több ízben kivívja fegyelmzett szerzőnk rosszsallását. De hát ennyi elfogultság csak megengedhető!) A könyv tárgya a talán legjelentősebb ovidiusi mű, a *Metamorphoses (Átváltozások)*, mely hiába áll immár hosszú idő óta a kutatás középpontjában, hihetetlenül erős poétikai potenciálja mégis mindig új értelmezéseket provokál. K. J. éppen erre, új értelmezések kidolgozására vállalkozott, értő módon alkalmazva a modern irodalomtudomány belátásait – ami Jürgen Paul Schwindt könyvsorozatában egyébként magától értetődő követelmény.

Mint a címből is kiderül, a szerző az ironia fogalma felől közelít a *Metamorphoses* szövegvilágához, s ennek megfelelően – talán kissé rendhagyó módon – a bevezető fejezet nem az elemzendő-értelmezendő művet kontextualizálja, nem általánosságban tárgyalja az ironikus olvasat lehetőségeit, de nem is kutatástörténeti beszámolót nyújt, hanem valami egészen mást tesz: az ironia elméleteinek történetét mutatja be, Pla-

tóntól kezdve egészen Gadamerig. Ez a fejezet igen hasznos segítséget jelenthet az egyetemi oktatás számára: ha valaki egy jól válogatott, kiegyensúlyozott és nem túl hosszú összefoglalóra vágyik ironia-témában (és még németül is tud), innentől csak le kell emelnie a polcra K. J. könyvét. Kérdés ugyanakkor, a könyv koncepciója szempontjából mi szükség van ennek a sokféle elméletnek a felsorakoztatására, ha aztán a későbbiekben világgóssá válik: a szerző mindebből alapvetően kettőt, az antik retorikaelmélet – különösen Quintilianus – ironia-definícióját, valamint az – elsősorban amerikai – irodalomtudományi dekonstrukció ironiafelfogását tudja hasznosítani értelmezései során. Persze Friedrich Schlegel ironiaelméletére is gyakran hivatkoznak az elemzések, de elsősorban abban az értelemben, ahogyan azt Paul de Man saját dekonstruktív ironia-koncepciójának kidolgozásához felhasználta. A könyv saját igényeinek tehát egy módszertani bevezető talán mégiscsak jobban megfelelt volna, ahol ki lehetett volna térni arra az érdekes – és feltehetőleg minden olvasóban felmerülő – kérdésre is: miért éppen Quintilianus és miért éppen Paul de Man? Meggyőződésem ugyanis (és K. J. is ezt sugallja), hogy messze nem véletlenül van szó: az ironia filozófiai, esztétikai megközelítése helyett egy antik irodalmi mű értelmezéséhez az ironiának az a retorikai felfogása járulhat hozzá leginkább, amelyet egyrészt az antik retorikai szerzőknél, másfelől a 20. század retorikai fordulatát képviselő – és sokszor éppen az antikokhoz visszanyúló – irodalomtudományi dekonstrukció képviselőinél lehet megtalálni.

Valódi veszteség persze nem éri az olvasót, hiszen K. J. röviden többször megfogalmazza ennek a megközelítésnek – tehát a retorikai ironia-felfogásnak – a lényegét: a bevezető fejezet elején és végén, az egyes elemzések során szükség szerint, valamint a záró, összefoglaló fejezetben. Arról van szó, amit a könyv címe (*Distanz und Bedeutung*) is sugall, és amit talán Quintilianusnak a könyvben többször idézett definíciója révén lehet legjobban megvilágítani (*Inst. or.* VIII. 6. 54, Adamik T. ford.): „Az allegóriának az a neme, amely ellenkező értelemben értendő, az *eironeia*, latinul *illusio*. A hanghordozás, a szóban forgó személy vagy a tárgy természete teszi érthetővé. Mert ha közülük valamelyik nincs össz-

hangban a szavakkal, akkor nyilvánvaló, hogy ellentmondás van a szöveg [az eredetiben: *oratio*, tehát ‘beszéd’ – T. Á.] és a szándék között.” Quintilianus természetesen nem az írott szöveget, hanem a beszédet mondó szónokot tartja szem előtt, aki rendelkezik bizonyos eszközökkel az ironia jelzésére: arra tehát, hogy nem azt mondja, amit gondol. Ám, mint K. J. is írja (15. o.), az írott szövegben szereplő ironia már jóval közelebb áll ahhoz, hogy felismerhetetlen – a dekonstrukció terminológiájában: „olvashatatlan” – legyen, hiszen a szónok által mondott beszéddel ellentétben nem tudja például hanglejtéssel vagy mimikával jelezni az ironiát. Többek között éppen ennek folytán emeli Paul de Man az ironiát a „trópusok trópusává”, vagyis a jelentésképződés folyamatát megakasztó, a jelek és jelentések egyértelmű megfeleltethetőségét felfüggesztő, a nyelv uralhatatlanságát biztosító instanciává, amely a szöveg „olvashatatlanságát” – vagyis jelentése szemiotikai eszközökkel való dekódolásának lehetetlenségét – garantálja. Ovidius *Metamorphoses*, amelynek – mint ezt az utóbbi évtizedek kutatásai nagyon szépen megvilágították – nemcsak tárgya, de poétikai princípiuma és narratív szervezőelve is maga az átváltozás, szinte tálcán kínálja magát egy olyan olvasatnak, mely „a jelentések átváltozásának” vizsgálatában érdekelt. Azaz egy dekonstruktív, ha tetszik ironikus olvasatnak. K. J. könyve éppen ilyet kínál: a szöveg jelentésének metamorfózisait vizsgálja Ovidius *Metamorphoses*-ében – ismétlem, a nemzetközi kutatás legjobb színvonalán.

Az elméleti bevezetőt öt alapos rész-elemzést tartalmazó fejezet követi, melyek – sorrendben – Lycaon, Actaeon, Narcissus és Echo, Adonis és Atalanta történetének ovidiusi elbeszélését, valamint az ún. *Aeneis*-epizódot tárgyalják. Mind az öt fejezet más és más aspektusát ragadja meg a *Metamorphoses* jelentés-átváltásainak, és mindegyik más-képp viszonyul a könyv célkitűzéséhez. A Lycaon, illetve az Adonis és Atalanta történetét tárgyaló fejezetek megítélés szerint nem elsősorban értelmezési újdonságot hoznak (bár persze azt is), hanem leginkább esettanulmányként szolgálnak a módszertani projekt „teszteléséhez”. A Lycaon-elbeszélés értelmezése (47–65. o.) azt mutatja meg, hogy a szöveg különféle kódjai – itt K. J. három

kódot különböztet meg: istenek, Róma, elbeszélő –, valamint Iuppiternek az emberiség tervezett kiirtását meglehetősen kétséges érvekkel alátámasztó, akár cinikusnak is nevezhető beszédében található ellentmondások miképpen írják felül egymást, elbizonytalanítva ezzel a szöveg értelmezését. Adonis és Atalanta történetének elemzése (121–146. o.) az ironiát a narratív linearitás (egyenesvonalúság) *Metamorphoses*-beli felfüggesztésével hozza összefüggésbe, bevezetve a narratív labirintus – egyébként a Catullus-kutatásban a *carm.* 64 vonatkozásában is többször hasznosított – metaforáját. Az elemzett szövegrészletben – mint szerzőnk a 127. oldalon szellemesen összefoglalja – többszörösen összetett narratív beágyazásról van szó: az elsődleges narrátor *elbeszéli*, hogy Orpheus *elbeszéli*, hogy Venus *elbeszéli* Adonist, Atalanta és Hippomenes történetét – amely tehát többszörös áttétellel kerül a befogadóhoz. A szerző kitűnő elemzési ötletek sorával világítja meg, hogy az elbeszélés(ek) különböző alakjai miképpen ismétlik egymást, illetve írónak egymásra, továbbá, hogy Venus elbeszélésébe miképpen szövődnek bele más narratív instanciák hangjai – mind ez K. J. meggyőző értelmezése szerint a jelentések oszcillálását eredményezi. (Maliciózan hadd jegyezzem meg: kifogástalan dekonstruktív olvasatról van szó, amely azonban itt egyáltalán nem látszik rászorulni éppen az ironia fogalmára.) A fejezet elején és végén egy-egy kiemelkedően hasznos és olvasmányos exkurzus kapott helyet: az elején irodalomtudományos áttekintés a narratív linearitás elméletéről, vagyis a narratológiai megközelítésnek, illetve a narratíva fogalmának dekonstrukciójáról, elsősorban J. Hillis Miller alapján (121–125. o.), a végén pedig irodalomtörténeti vázlat és szakirodalmi áttekintés a *Metamorphoses*-nek a hellénisztikus költészethez fűződő viszonyáról, és bizonyos ezzel kapcsolatos műfajelméleti kérdésekről (142–146. o.).

A másik három részelemzés több mint esettanulmány: az imént tárgyaltaknál jelentősebb interpretációs tételek rendelkeznek, és nagyobb horderejű kérdéseket is tárgyalnak. A *Metamorphoses* ún. *Aeneis*-epizódjának értelmezése (147–174. o.) innovatív szempontokat vet fel, amikor az ovidiusi műnek a vergiliusi eposztól való függőségét a hipertext elméleté-

nek terminológiáját segítségül hívva írja le, izgalmas szövegelméleti belátásokhoz juttatva ezzel a monográfia olvasóját: eszerint amikor az *ovidiusi* Aeneas az alvilágba látogat, és „megtudja, hogy ott mi a törvény / s mily veszedelmekkel kell vívnia majdani harcban” (*Met.* XIV. 118, Devecseri G. ford.), akkor ez az utalás afféle „hiperlinkként” funkcionál, mely a *Metamorphoses* vonatkozó szöveghelyéhez mintegy „belinkeli” az *Aeneis*-beli alvilágjárás megfelelő szöveghelyeit (161. o.). Az ovidiusi *Aeneis*-„paródia” K. J. értelmezésében az intertextualitásnak egy olyan formájaként fogható fel, ahol a narratíva szereplői kizárólag mint textuális képződmények ragadhatók meg: Aeneas, Achaemenides, Macareus és a többiek – az intertextualitásnak az ironiához hasonló, a szöveg jelentését elbizonytalanító és autonómiáját kikezdő működése folytán – a fikció világában sem hús-vér emberekként, hanem irodalmi (illetve kvázi-filológiai) műveletek „figuráiként” lépnek színre. Találkozásaikra a Földközi-tengeren mint az antik epika tengerén (szövegvilágában) kerül sor.

Az Actaeon-történetet elemző fejezet – a beszédes „*videre/videri*” (látni/lát szani) cím alatt – látás és látszás, megpillantás és megpillantva levés problematikáját tárgyalja a tragikus ironia kontextusában (67–84. o.). K. J. nagyon meggyőzően mutatja be az elbeszélés gazdag motívumrendszerét és ennek belső összefüggéseit – szívesen láttam volna ugyanakkor ezek narratológiai továbbgondolását, hisz az itt megfigyelhető sajátos narratológiai jelenségek tüzetes vizsgálata révén éppen a narratíva ironikus destabilizációja lenne még jobban kimutatható. Mindenekelőtt a fokalizáció (az elbeszélői nézőpontok), illetve a beszédközlés módjainak vizsgálatára gondolok. Például az a kitűnő megfigyelés, miszerint Diana Actaeon általi megpillantása mintegy „kimarad” az ovidiusi narratívából, talán még messzebb vezető következtetésekre adott volna alkalmat, ha a szerző figyelembe veszi, hogy itt elbeszéléstechnikai értelemben nézőpont-eltolódásról van szó: az elbeszélői nézőpont fokozatosan csúszik át Actaeontól az elsődleges elbeszélőhöz, majd Dianához – aki az elbeszélés fokalizátorként működik Actaeon érkezésekor –, hogy aztán Actaeonhoz kerüljön vissza, amit a „megpillantott istennő” színének a hajnalhoz való hasonlítása is bizonyít-

hat (*Met.* III. 184; Actaeon a hajnalról mint ideális vadász-napszakról beszélt 34 sorral korábban [*Met.* III. 150], a hasonlat tehát valószínűleg az ő perspektíváját képviseli az elbeszélői diskurzusban). Ami a beszédközlés módjait illeti, éppen a K. J. által többször is „gondolt” és „mondott” ellentétében definiált ironiafogalom lett volna produktívan használható annak a nagyon speciális – ám a *Metamorphoses*-ben persze nem egyedi – jelenségnek az értelmezése során, amikor az emberi elmével, de szarvastesttel rendelkező Actaeon beszédszándéka (amit mondani szeretne) és megvalósult „beszédaktusa” (a szarvasbögés) között ironikus feszültség keletkezik, sőt maga a *par excellence* ironia teremtődik meg, melyet csak az auktoriális elbeszélő képes feloldani a függő beszéd, illetve a szabad függő beszéd alkalmazásával. Ami persze arra is rávilágíthatna, hogy minden irodalmi mű minden szereplője afféle „Actaeon”, akit a mindenkori szerző/elbeszélő ajándékoz meg – állítólagos – emberi szavakkal, valamint arra is, hogy mintha metamorfózis, identitás és ironia egymástól elválaszthatatlan jelenségek lennének: ha valaki átváltozik, akkor megkérdőjeleződik identitásának egysége, s ha ilyen nem-egységes identitással mond, vagy mondani akar valamit, akkor beszéde tele lesz olyan inherens ellentmondásokkal, amelyek elválaszthatatlanok az ironia fogalmától. Mit kezdjünk például azzal a nagyon egyszerű mondattal, amikor a szarvassá vált vadász azt kiáltja – kiáltaná, ha tudná – szolgálainak, hogy „Actaeon vagyok én” (*Met.* III. 230)? Mint K. J. is írja, tragikus ironia feszül e mondatban (84. o.) – de nemcsak azért, amit ő ír, hogy ti. (1) itt fordul elő a szövegben először Actaeon neve, hanem azért is, mert (2) nehéz eldönteni, igaz-e ez a mondat: Actaeon-e még ekkor Actaeon?, (3) illetve, miután hallani csak szarvasbögést lehetett, ugyan honnan bírhat tudomással erről az elbeszélő? A metamorfózis tehát nemcsak a beszédet, de a szereplők identitását és a narratív autoritást is ironizálja – más szóval fikcionalizálja. Ebben az irányban továbbgondolkodva talán arra a kérdésre is választ kaphatnánk, miért adja magát ilyen könnyen a *Metamorphoses* egy dekonstruktív-ironikus olvasatnak. Az Actaeon-történet értelmezésében a narratológiai szempontok érvényesítése tehát hozzájárulhatna

a keresztény tanítás egyaránt hatással voltak. Műve nemcsak nyelvtankönyvként, hanem a korabeli bölcsesség tárházaként is felfogható – nem csoda, hogy újkori kutatói nem tudták Virgiliust egyértelműen elhelyezni sem térben, sem időben. Könyvünk a szerzővel foglalkozó első és ez idáig egyetlen magyar tanulmányként bemutatja a Virgilius-kutatás eddigi eredményeit, s a két mű filológiai igényű fordításán keresztül ismerteti az értelmezés lehetséges útjait. (A kiadó ajánlója nyomán.)

Orpheus Noster 1 (2009/1), A Károli Gáspár Református Egyetem történeti és filológiai folyóirata, 158 oldal.

A KRE Történeti Intézete – Fehér Bence és Imregh Monika által szerkesztett – új folyóiratának első száma jelentős részben az ókortudomány köréből meríti tárgyát. Az egyiptológiától az iranisztikán, a qumranológián, az epigraphikán, a bizantinológián át egészen az antik kultúra reneszánsz kori továbbéléséig az ókortudomány legkülönbözőbb területeiről találunk itt tanulmányokat, természetesen más témájú írások mellett. A recenziók jó része is a klasszikus stúdiumokhoz kötődik.

Simon Attila, Dionysos színrevitele. A közvetítés kulturális technikái az antik irodalomban és filozófiában, Classica & Theoria 1, Ráció Kiadó, Budapest, 2009, 286 oldal, 2800 Ft.

Az e kötetrel induló – Déri Balázs és Tamás Ábel által szerkesztett – *Classica & Theoria* könyvsorozat célja ókortudomány és modern irodalomtudomány egymáshoz közelítése, illetve eleve adott közelségük tudatosítása. Simon Attila kötetének minden egyes tanulmánya ennek az eleve adott, de sokszor fel nem ismert közelségnek a lehetőségeit aknázza ki, legyen szó – s ebből a kötet három nagy egysége is kiviláglik – antik irodalmi (elsősorban dráma-) szövegek elméleti alapokon nyugvó értelmezéséről, az antik filozófiai nyelv bizonyos fogalmainak és ezek egymáshoz való viszonyának alapos megvilágításáról,

avagy a magyar ókortudomány jelentős életműveinek (Kerényi, Balogh, Marót) a jelenkori kérdésirányok felől való újraértékeléséről.

Szent Ágoston, Isten városáról IV., fordította Dér Katalin és Heidl György, Kairosz Kiadó, Budapest, 2009, 559 oldal, 4500 Ft.

Szent Ágoston történetológiaiának befejező részében (XVII–XXII. könyv) először korábbi gondolatmenetét folytatva Isten Városának Dávid és Salamon király korától bejárt történelmi útját tekintti át, és azokat a próféciákat, amelyek beteljesedésekként Jézus eljövételében és az egyház kiformalódásában Isten népének földi zárandokútja fordulóponthoz érkeznek. Ezzel a fordulóponttal veszi kezdetét Ágoston szerint az az üdvtörténeti jövő, Isten és a sátán városának, népének végső összecsapása, amikor a jó és a rossz világosan elválik egymástól, az ember történeti zárandokútja és vele maga a történelem pedig a végéhez, Isten által megszabott céljához és értelméhez érkezik. Az utolsó könyvekben a számtalan korabeli véleménnyel vitázó Szent Ágoston e vég titkát igyekszik megfejteni, arra keresve választ, milyen is lesz az utolsó ítélet, miként alakul a földi város elvettete és kárhozata, Isten Városának végső üdvössége és Isten szentjeinek mennyei dicsősége.

Steiger Kornél, Tanulmányok az antik görög filozófiáról, Gondolat Kiadó, Budapest, 2010, 348 oldal, 3450 Ft.

A kötet Steiger Kornél filozófiatörténetész legjelentősebb tanulmányait tartalmazza. Az írások egy része korábban megjelent folyóiratcikk vagy könyvfejezet, más része itt olvasható első ízben magyar nyelven. A tanulmányok egyik fontos vonulatának középpontjában a preszokratikus gondolkodásmódja áll, valamint az a mód, ahogy e korai hagyományt a későbbi filológiai és filozófiai diszkurzus átformálta. Az írások másik súlypontja Platón, Aristotelés és a hellénisztikus korszak, ezen belül is a sztoikusok filozófiája. Az itt olvasható szövegek átfogó

képet nyújtanak az antik görög filozófiát foglalkoztató legfontosabb kérdésekről, valamint a görög filozófia hagyományozódásának alapvető problémáiról. Nagy erényük a szerző írásaira jellemző problémaérzékenység, a kérlelhetetlen logikával végigvitt érvelés és a világos kifejtésmódra való törekvés.

Szepessy Tibor, Válogatott tanulmányok, Typotex Kiadó – Eötvös József Kollégium, Budapest, 2009, 585 oldal.

A kötetben sorakozó írások az elmúlt bő fél évszázad termékei: közülük az első 1956-ban, az utolsó pedig idén látott napvilágot. Az újraközlésre kiszemelt írások kétharmada az ókori görög irodalomból veszi tárgyát, azon belül azonban az archaikus és klasszikus korhoz képest jóval nagyobb hangsúlyt kap a hellénisztikus kor és a római császárkor görög nyelvű irodalma; másfelől, bár a tanulmányok az antik görög irodalom minden nagy műnemére kiterjednek, leginkább mégis a görög irodalomelmélet és a hellénisztikus költészet képviselőit, főként Héliodórost és az antik regényt, illetve a regény holdudvarához tartozó, olykor figyelemre alig vagy csak kevésbé méltatott alkotásokat vizsgálják. A tanulmányok másik része a magyarországi latin nyelvű irodalommal, egy-egy antik szerző hazai utóéletével, illetve a régi magyar irodalom néhány költőjével-írójával foglalkozik.

Köszönet az ELTE BTK Jegyzetboltnak a könyvajánlók összeállításához nyújtott segítségért.

Az *Ókor* szerkesztősége örömmel várja a recenzios példányokat a szerkesztőség címére: Gondolat Kiadó (Ókor), 1088 Budapest, Szentkirályi u. 16. Minden hozzánk érkező kötetről írunk ajánlót, s amennyiben találunk hozzá recenziót, könyvkritikát is közlünk. Hirdetési ügyekben, kérjük, írjanak e-mail címünkre: okorszerk@gmail.com.